IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA XORAZM VOHASI QISHLOQ XO‘JALIGIDA XOTIN-QIZLARNING FIDOKORONA MEHNATI

Atoxonova Dilfuza Botirboy qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti Xorazm filiali
atoxonovadilfuza@gmail.com
Matniyozov Mashxurbek Rustamovich
Urganch davlat pedagogika instituti
mashxurbekmd@gmail.com

Annotatsiya: *Tezisda Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm vohasi qishloq xo‘jaligida xotin-qizlarning tutgan o‘rni va ularning front ortidagi fidokorona mehnati ilmiy asosda yoritilgan. Urush boshlanishi bilan asosiy ishchi kuchi bo‘lgan erkaklarning frontga safarbar etilishi oqibatida qishloq xo‘jaligida yuzaga kelgan keskin kadrlar taqchilligi, xotin-qizlarning traktorchi, brigadir, kolxoz raisi kabi mas'uliyatli lavozimlarni egallagani tahlil qilingan. Shuningdek, og‘ir iqtisodiy sharoit, moddiy-texnika bazasining cheklanganligi va qattiq mehnat rejimiga qaramay, xotin-qizlarning paxta, g‘alla va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishdagi qahramonliklari arxiv manbalari hamda tarixiy adabiyotlar asosida ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ikkinchi jahon urushi, Xorazm vohasi, qishloq xo‘jaligi, xotin-qizlar mehnati, front orti, mehnat resurslari, paxtachilik, fidokorlik.*

Annotatsiya: *В тезисах на научной основе освещается роль женщин и их самоотверженный труд в сельском хозяйстве Хорезмского оазиса в годы Второй мировой войны. Анализируется острый дефицит кадров в аграрном секторе, возникший в результате мобилизации мужчин на фронт с началом войны, а также переход женщин на ответственные должности трактористок, бригадиров и председателей колхозов. На основе архивных материалов и исторических источников раскрывается трудовой подвиг женщин в выращивании хлопка, зерна и других сельскохозяйственных культур вопреки тяжелым экономическим условиям, ограниченности материально-технической базы и жесткому режиму труда.*

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Хорезмский оазис, сельское хозяйство, женский труд, тыл, трудовые ресурсы, хлопководство, самоотверженность.*

Annotatsiya: *This thesis highlights the role of women and their dedicated labor in the agriculture of the Khorezm oasis during World War II on a scientific basis. It analyzes the acute shortage of personnel in the agrarian sector caused by the mobilization of men to the front at the outbreak of the war, as well as how women stepped into responsible positions such as tractor drivers, brigade leaders, and collective farm chairs. Based on archival materials and historical sources, the study reveals the labor heroism of women in growing cotton, grain, and other agricultural products despite difficult economic conditions, limited material and technical base, and a rigorous labor regime.*

Keywords: *World War II, Khorezm oasis, agriculture, women's labor, home front, labor resources, cotton growing, dedication.*

Kirish. Ikkinchi jahon urushi davri tarixi insoniyat sivilizatsiyasi boshiga tushgan eng og‘ir sinovlardan biri bo‘lib, uning fojiali oqibatlari va qahramonlik sahifalari bugungi kunda ham tarix fanining eng dolzarb tadqiqot obyektlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Urush yillarida sobiq ittifoq miqyosida, jumladan, O‘zbekistonda ham butun iqtisodiyot tubdan qayta qurilib, qisqa fursatda “Barchasi front uchun, barchasi g‘alaba uchun!” degan yagona shior ostiga bo‘ysundirildi. Ushbu umummilliy harakatda mamlakatning eng muhim iqtisodiy tayanchlaridan biri bo‘lgan Xorazm vohasi qishloq xo‘jaligi ham favqulodda og‘ir, o‘ta mashaqqatli sinovlarni boshdan kechirdi. Frontga safarbar etilgan yuz minglab erkaklarning o‘rni bir zumda bo‘shab qolishi qishloq xo‘jaligida kadrlar taqchilligini keltirib chiqardi va bu og‘ir yuki, asosan, xotin-qizlar, keksalar hamda o‘smirlarning yelkasiga tushdi.

Mavzuning dolzarbligi. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm vohasi qishloq xo‘jaligida xotin-qizlarning tutgan o‘rni va ularning front ortidagi fidokorona mehnatini o‘rganish bugungi kunda ham katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, ushbu mavzu urush davridagi tarixiy haqiqatni xolisona tiklash, xalqimizning fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan ulkan hissasini har tomonlama ochib berish imkonini beradi. Ikkinchidan, erkaklar frontda jang qilayotgan bir paytda, traktor ruliga o‘tirgan, dala brigadalariga bosh-qosh bo‘lgan, o‘ta og‘ir moddiy-maishiy sharoitda hamda og‘ir iqlim mintaqasida tinimsiz mehnat qilgan xorazmlik xotin-qizlarning matonati yosh avlod uchun yuksak vatanparvarlik namunasidir. Uchinchidan, O‘zbekiston Respublikasida bugungi kunda xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish

borasida olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar tarixiy ildizlarga, jumladan, o‘tmishdagi ajdodlarimiz ko‘rsatgan jasorat namunalariga ham tayanadi.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari. Mazkur tezisning asosiy maqsadi — Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm vohasi qishloq xo‘jaligida yuzaga kelgan og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va ishchi kuchi tanqisligi sharoitida xotin-qizlarning qo‘shgan hissasi, ularning fidokorona mehnati hamda boshdan kechirgan mashaqqatlarini arxiv hujjatlari va tarixiy manbalar asosida ilmiy-tahliliy yoritishdan iboratdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1.Urushning ilk davrida Xorazm qishloq xo‘jaligida yuzaga kelgan mehnat resurslari tanqisligi va uning sabablarini tahlil qilish;

2.Qishloq xo‘jaligining turli tarmoqlarida (paxtachilik, g‘allachilik, chorvachilik) yetakchi kuchga aylangan xotin-qizlarning faoliyatini yoritish;

3.Texnika, yoqilg‘i va oziq-ovqat yetishmagan og‘ir sharoitda xotin-qizlarning kasbiy mahorat egallashi (traktorchi, brigadir, rais bo‘lishi) jarayonlarini ochib berish;

4.Urush davridagi majburiy mehnat yuklamalari, og‘ir turmush sharoiti va front ortidagi fidoiylikning tarixiy ahamiyatini baholash.

Asosiy qism. 1941-yilning yozida fashistik Germaniyaning SSSRga hujum qilishi mamlakatimiz iqtisodiyotini, shu jumladan O‘zbekiston qishloq xo‘jaligini ham harbiy izga o‘tishga majbur qildi. Urushning dastlabki oylaridayoq Xorazm viloyatidan yuzlab va minglab jismonan baquvvat, mehnatga layoqatli erkaklarning frontga safarbar etilishi qishloq xo‘jaligida misli ko‘rilmagan kadrlar tanqisligini keltirib chiqardi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi O‘zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo‘yicha muvofiqlashtiruvchi-metodik markazi va viloyat arxiv hujjatlari ma’lumotlariga ko‘ra, 1941–1942-yillargacha kolxoz va sovxozlardagi asosiy mexanizatorlar, brigadirlar va rahbar xodimlarning salmoqli qismi erkaklar bo‘lgan bo‘lsa, urush boshlanishi bilan bu yumushlarning mutlaq og‘irligi xotin-qizlar, o‘smirlar va keksalar zimmasiga tushdi [1, b. 45]. Xorazm vohasining Xiva, Urganch, Gurlan va Bog‘ot tumanlaridagi jamoa xo‘jaliklarida mehnat resurslarining keskin qisqarishi natijasida xotin-qizlar qishloq xo‘jaligining asosiy va hal qiluvchi ishlab chiqarish kuchiga aylandi. Arxiv manbalari shuni ko‘rsatadiki, urush yillarida viloyatdagi jami kolxozchilarning 70-80 foizini xotin-qizlar tashkil etgan bo‘lib, ular og‘ir dehqonchilik sharoitida fidokorona mehnat qildilar.

Erkaklar urushga ketgach, texnika va traktor boshqarish masalasi keskinlashdi. Mashina-traktor stansiyalari (MTS) huzurida qisqa muddatli kurslar tashkil etilib, xotin-qizlar ommaviy ravishda traktorchi, kombaynchi va chilangar kasblarini

egallay boshladilar. Masalan, Xorazm viloyatidagi MTSlarda o‘qitilgan yuzlab xotin-qizlar qisqa fursatda texnikalarni egallab, dala ishlarida erkaklardan qolishmaydigan darajada mehnat qildilar [2, b. 112]. O‘sha davrdagi davriy matbuot va arxiv hujjatlari ma’lumotlariga ko‘ra, 1942–1943-yillarda Xorazmda birinchi traktorchi xotin-qizlar brigadalari tuzilib, ularning har biri belgilangan kunlik normani 150-200 foizga bajarishgan. Xususan, og‘ir iqlim sharoiti, ehtiyot qismlar va yoqilg‘i tanqisligiga qaramay, xorazmlik ayollar yer haydash, chopiq va yig‘im-terim ishlarini o‘z vaqtida bajarishda yuksak matonat ko‘rsatdilar.

Front va sanoatni xomashyo hamda oziq-ovqat bilan ta’minlashda paxtachilik va g‘allachilikni saqlab qolish o‘ta muhim vazifa edi. Suv ta’minoti og‘ir bo‘lgan va Amudaryoning quyi oqimida joylashgan Xorazm vohasida qishloq xo‘jaligi ekinlarini sug‘orish uchun kanal tozalash va suv chiqarish ishlari asosan hashar yo‘li bilan, qo‘l kuchida amalga oshirilgan. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi fondlaridagi ma’lumotlarga ko‘ra, minglab xotin-qizlar qishning sovug‘ida ham ketmon va kuraklar bilan yirik irrigatsiya tarmoqlarini tozalash ishlarida qatnashib, vohaning ekin maydonlarini suv bilan ta’minlashga ulkan hissa qo‘shdilar [3, b. 78]. Paxta yig‘im-terimi mavsumida esa “Hamma narsa front uchun, hamma narsa g‘alaba uchun!” shiori ostida mehnat qilgan xorazmlik momolar va qizlar o‘zlarining kichik farzandlarini dala boshiga olib chiqib, tinimsiz mehnat qilishgan.

Xotin-qizlarning bu fidokorona mehnati favqulodda og‘ir ijtimoiy-maishiy va moddiy sharoitda kechdi. Oziq-ovqat mahsulotlarining qat’iy me’yoriy taqsimoti, kiyim-kechak, poyabzal va yoqilg‘i tanqisligi, shuningdek, oiladagi yaqinlarining frontdagi og‘ir taqdiri yoki ularning halok bo‘lgani haqidagi qora xabarlar ayollar ruhiyatiga og‘ir yuk bo‘lib tushganiga qaramay, ular o‘z irodasini yo‘qotmadilar. Arxiv hujjatlarida qayd etilishicha, Xorazm viloyatidagi ko‘plab yetakchi ayollar o‘zlarining shaxsiy jamg‘armalaridan frontga pul, issiq kiyimlar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ixtiyoriy ravishda topshirib, umumg‘alabaga moddiy va ma’naviy ko‘mak ko‘rsatdilar [4, b. 134]. Bu esa urush davrida Xorazm vohasi xotin-qizlarining nafaqat front ortidagi iqtisodiy tayanch, balki yuksak vatanparvarlik va sabot timsoli bo‘lganini ilmiy jihatdan yaqqol tasdiqlaydi.

O‘sha davr matbuoti va viloyat partiya qo‘mitasi yig‘ilish bayonnomalarida qayd etilishicha, erkak traktorchilarning safarbar etilishi oqibatida texnikalarning to‘xtab qolish xavfini oldini olish maqsadida Xorazmda ommaviy ravishda “Qizlar traktorchilar va kombaynchilar yuzminglik harakati”ga start berilgan. Mashina-traktor stansiyalarida (MTS) yonilg‘i va moylash materiallarining o‘ta tanqisligi, ehtiyot qismlarning umuman yo‘qligi sababli ayollar traktorlarning ta’mirlash ishlarini o‘zlari bajarishga majbur bo‘lib, temirchilik va chilangarlik sirlarini ham

tezkorlik bilan o‘zlashtirganlar. Xususan, Gurlan va Xiva tumanlaridagi mashina-traktor stansiyalarida birinchi navbatda yosh qizlardan iborat ixtisoslashgan ta’mirlash brigadalari tuzilib, dalaga chiqishga tayyor bo‘lmagan texnikalarni qo‘lbola usullar bilan safga qaytarishgan. Paxta va sholi ekish kampaniyalarida ot-ulov va traktor yetishmagani sababli, ayollar o‘zlari omoch va molalarni qo‘lda tortib, yer haydash ishlarini amalga oshirgan o‘nlab fidoiy holatlar arxiv hujjatlarida qat’iy qayd etilgan.

Shuningdek, qishloq xo‘jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lgan pillachilik va chorvachilikni saqlab qolish ham to‘liq xotin-qizlar va o‘smirlarning zimmasiga yuklatilgan. Urush davrida ip-gazlama sanoati va harbiy kiyim-kechaklar uchun zarur bo‘lgan pillani yetishtirish rejasini bajarish Xorazm vohasi ayollaridan favqulodda epchillik va tinimsiz mehnatni talab qilgan. Ayollar tut barglarini qo‘lda uzoq masofalardan tashib kelib, qurt boqish mavsumini muvaffaqiyatli yakunlaganlar. Shuning barobarida, sut va go‘sht mahsulotlarini frontga yetkazib berish maqsadida chorvachilik fermalarida ishlayotgan xotin-qizlar qishning qahraton kunlarida yaylovlarda mol boqib, ozuqa bazasini yaratish uchun qamish va g‘o‘zapoya poyalarini o‘rib tayyorlaganlar. Og‘ir jismoniy mehnat, uy-ro‘zg‘or tashvishlari va yetishmovchiliklar oqibatida kelib chiqqan kasalliklar hamda o‘ta charchoqqa qaramay, xorazmlik onaxonlar va qizlar o‘zlarining kundalik ish normasini izchil oshirib borishganligi, ayrim ilg‘or hudud boshliqlari belgilangan topshiriqlarni 200–250 foizgacha bajarganliklari mahalliy arxiv fondlarining statistik hisobotlarida o‘z tasdiqini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shamsutdinov R. X. O‘zbekiston Ikkinchi jahon urushi yillarida. – Toshkent: Sharq, 2001. – 320 b.
2. Ziyovuddinov S. Urush yillarida O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi mehnatkashlarining qahramonligi. – Toshkent: Fan, 1985. – 176 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, R-2141-fond, 1-ro‘yxat, 45-ish, 78-varaq.
4. Aminov M. Ikkinchi jahon urushi davrida Xorazm viloyati iqtisodiyoti va madaniyati. – Urganch: Xorazm, 2010. – 210 b.